

ЕПИСКОП ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК И ТЪРНОВСКИТЕ ТРАДИЦИИ В ЕВРОПЕЙСКОТО ДУХОВНО ПРОСТРАНСТВО

Евлози Данков

С падането на Търново в 1393 г. Второто българско царство изгубва своята независимост и претенциите за Трети Рим (1). Условието за духовно развитие и книжовен труд са сведени до минимум. Манастирите на Второто българско царство, които по-рано са огнища на просвета, духовен живот и исихастка книжнина, започват да заглъхват. Най-будните православни монаси търсят убежище, за да запазят духовното битие на българите чрез църковните и политически институции на съседни страни. В православиято извън България започва да се развива книжнина, която изхожда от делото на св. Евтимий. Затова книжовниците от тази исихастка традиция в православната църква се наричат именно Евтимиеви ученици. Сред тях най-известни са св. Киприан, Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински, Константин Костенечки, Владислав Граматик, Димитър Кантакузин и др. От тях още Киприан навярно отнася в Москва идеята за Трети Рим, като имаме предвид твърдението на А. Тойнби, че идеята за Трети Рим е отнесена от български монаси в Русия (2).

Както е известно, Григорий Цамблак и Киприан произхождат от един и същи род – Цамблак. Макар и да се оспорва този факт, особено в руската историография, все пак е ясно, че Киприан е чичо на Григорий Цамблак. И двамата са под богословското влияние на търновския исихазъм, който и днес търпи ново възраждане в Русия. В частност тук исихазмът се свързва със съвременните космологични проблеми на синергетиката.

Като киевски митрополит (1376–1406) Киприан поправя текста на руските богослужбени книги, подобно на св. Евтимий в Търновград, от позициите на една и съща доктринална цел. Чичото на Цамблак пише “Житие на св. Петър”, а също така и редица богословски послания. *С оглед на гореказаното той първи внася в Русия бъл-*

гарския литературен стил, характерен за Търновската книжовна школа и доктрината за Трети Рим. Търновският исихазъм е по линията на преп. Григорий Синаит и преп. Теодосий Търновски, но има връзка и със св. Григорий Палама. Епископ Цамблак следва изцяло традициите на българския исихазъм като утвърждава неговата theologia и практика на свещенобезмълвстващите .

Макар руската историография да не се съобразява винаги с точните данни в биографията на Цамблак, коректните цамблаковеди показват, че той е роден в Търново през 1364 г. Произхожда от българско семейство. Учи в родния си град при изтъкнати монаси-исихасти, които поставят на първо място любомъдрието, теосиса и дяховното богатство (съкровище) . Когато става на 20 години отива в Света гора Атонска (духовният център на православито в Югоизточна Европа), за да се учи на theologia -монашеска мъдрост, смирение, любомъдрие и исихастки аскетизъм. Приема монашество в 1389 г. и се връща в столицата на Второто българско царство. Става свидетел на обсадата и превземането на българската столица от турците през 1393 г. като съобщава най-точни и конкретни исторически данни за това събитие. На неговото исихастко перо принадлежат блестящи описания, свързани с падането на Трети Рим. Ако се приемат за верни летописите на манастира в Нямц Григорий Цамблак почива в 1450 г., макар че тези данни се оспорват все още в съвременната историография.

След падането на града търси най-напред убежище (от опасността) в Цариград при свои роднини, мислейки обаче за бъдещата съдба на България. Там съставя "Сказание" за пренасяне мощите на св. Петка (Параскева) в Сърбия, като търси опора и в тази балканска държава. Това съчинение фактически е едно продължение на Евтимиевото житие за светицата. С него той иска да утвърди и ролята на сърбия за каузата на *любомъдрието като доктрина на Трети Рим*. Показателно, е че в 1403 г. е назначен за игумен на създадения от емигриралите български монаси манастир Пантократор" (Вседържител) в Нямц (Молдова). Тук написва и произнася девет (9) слова, които имат просветително значение за мисията на българите (3) и за новозаветната богоизбраност като нова алтерна-

тива, която преодолява старозаветната. Известно е, че сам Христос отменя старозаветното (Аароново) богослужение и не къде да е, а в Капернаумската синагога. Тази отмяна на Стария Завет дава основание Трети Рим да се схваща като Нов Йерусалим, в който св. Евтимий (за разлика от Моше) “води българите от Земята към Небето”. Този новозаветен модел на света е най-убедителен в търновските исихастки традиции.

През 1401 г. Григорий Цамблак е патриаршески секретар, а впоследствие е натоварен от патриарх Матей I с дипломатическа мисия в Молдова. Ситуацията е характерна с това, че местният Молдовски митрополит се отказва от православието и преминава към католицизма. Веднага след пристигането на Цамблак в Сучава (столицата на Молдова) той е обявен за презвитер, т.е. става свещеник във великата Молдовлахийска църква. Там той прекарва до 1406 г. като също *отстоява евразийската идея на българската православна църква*. Тук той произнася възторжени празнични омилетични слова в традициите на търновския исихазъм. (Още по това време се прокарва идеята за възможността България да бъде освободена при участието на църквата с помощта на армиите на основните европейски християнски държави.)

В края на 1409 г. е поканен от чичо си, гореспоменатият руски митрополит Киприан, в Москва, за да наследи българската традиция в този православно-църковен престол и да утвърди идеята за Трети Рим. Още по пътя за Москва узнава за смъртта на чичо си и остава в Литва. В 1408 г. се озовава в Сърбия и написва житие на Стефан Дечански, баща на Душан. Наскоро след това се връща в Русия. В 1409 г. държи похвално слово за чичо си Киприян, което също има за цел да възвиси мисията на българската църква и българите.

С помощта на литовския княз (староб. канезъ) Витолд, който събира (и заставя) 9 архиереи да ръкоположат българина от Търново, Цамблак става Киевски митрополит (1416). (Числото 9 съответства на Небесната йерархия.) Но вселенският патриарх Евтимий не дава благословението си и отлъчва Цамблак от църквата. От това става ясно, че патриархът е добре запознат с доктрината на Трети Рим. Въпреки това Цамблак продължава своето дело като се стреми да организира общоевропейски събор за общи църковни, политически и военни действия, свързани с освобождаването на Балканите от турците.

В 1418 г. той взема важно стратегическо участие в гореспоменатия *Констанцки събор* и се изказва за единение (уния) между източната и западната църква с цел насочване войските на Западна Европа към България с цел нейното освобождаване. Известно е, че малко след пренасяне центъра на митрополията от Киев във Вилнюс (1416) Цамблак концентрира своите усилия в дейността на Констанцкия събор и задачите на неговата впечатляваща освободителна мисия. Щепомним, че на събора присъстват 5 патриарси, 33 кардинали, 47 архиепископи, 145 епископи, 150 манастирски игумени и над 5000 монаси. Още повече са светските лица с дипломатическа мисия. Присъства и 1 император, 147 графове и князе и около 15 000 рицари. На това паметно европейско събрание присъства и официална делегация начело с Григорий Цамблак. На 25 февруари 1418 г. папа Мартин V в присъствието на император Сигизмунд приема тържествено полско-литовската делегация начело с Григорий Цамблак. Тя включва 300 представители на Литва, Велики Новгород, Молдова и др. На срещата Григорий Цамблак произнася тържествено слово, в което настоява за “обединение” между Католическата и Православната църква с оглед военна коалиция срещу Турция (и освобождаване на България).

Висшата дипломатия на Цамблак остава неразбрана, въпреки огромните усилия и той напуска събора в Констанц с огромно съжаление за провалената освободителна мисия. На връщане престоява известно време в Краков, столицата на Полша (май 1418). След тази дата конкретни данни от биографията му липсват. Има обаче основание да се смята, че гробът му е в манастира “Нямц” (днес Румъния). Очевидно целта на този събор има силна историческа мотивация, касаеща евразийския авторитет на българите, които заслужават своята свобода и помощта на европейските народи (3).

Не е трудно да се види, че в своите текстове (запазени над 30 ръкописа) той настойчиво прокарва правописната реформа на св. Евтимий, която изхожда от убеждението, че българският език следва да се утвърждава като богослужебен и в него трябва да присъства Св. Дух като върховно Благо. Показателно е, че българските царе от Трети Рим са **благочестиви**. Само на тази основа по това време българите могат да бъдат истински Божи народ. Така исихастското

любомъдрие утвърждава българския език като дом на битието на Св. Дух. В това отношение намира място и европейската мисия на Григорий Цамблак като ученик на св. Евтимий (4).

За българската философско-богословска култура имат особено важно значение главно три съчинения: *Похвално слово за Евтимий*, *Слово за пренасяне мощите на св. Петка от Търново във Видин и Сърбия*, *Надгробно слово за митрополит Киприан* и др. От тях за метафизиката на исихазма особено ценно е гореспоменатото *Похвално слово за Евтимий*. След като проследява живота и дейността на своя велик учител, Григорий Цамблак описва “последните дни” на българското царство, което в края на краищата, според нас, пада чрез предателство. Но всъщност това, което знаем твърдо за падането на Трети Рим идва от Цамблак. Той пише: “Възгордени от своите победи варварите нападат Търново, за да го превземат и разорят: Откакто победи и покори много народи, варварският цар се възгордя. Понеже бе слушал за този прочут град, ограден със стени, красив, прочут и по местоположение напълно укрепен отвсякъде, а също и за голямото му богатство, за многобройното му население, за голямата му слава, както в църквите, тъй и в царските дворци – реши ненавистникът да го разори. Многобройна войска обгражда града, но не може да го завладее със сила”. А когато Божията милост го изоставя “богоспасният” град пада Идеята за Трети Рим се отдалечава към Москва с надеждата да се върне отново в Търново (5).

Показателно е, че в исихастката традиция личността на последния български патриарх е очертана като **новия Мойсей**. Св. Евтимий смело се застъпва за народа и желае да смегчи гнева на варварина чрез достойно богоносно поведение. Когато синът на Баязид го вижда, че идва отдалеч “с привичното му благочиние и достолепие”, той “веднага става, отдава му чест, предлага му най-близкото до себе си място и изслушва молбата му”. (Все пак св. Евтимий е заточен в Бачковския (Петричкия) манастир)

В този план духовният лик на Цамблак – този забележителен българин – все още остава неизяснен напълно като обект в историята на българската философия. В това отношение е важно да се отбележи, че като твори духът на Цамблак се чувства еднакво любомъдро

както в България, така и във Византия, Молдова, Влашко, Сърбия и Русия. Разбираемо е защо Цамблак има много възторжени европейски православни почитатели, но и силни противници. Цамблак е един от великите православни дейци, който посвещава живота си на българското исторически мотивирано евразийско единство. Чрез исихазма българите като новозаветно богоизбран народ, фактически притежават (в Трети Рим) най-висшето знание за теосиса (обоженето). Това знание изгражда ядрото на исихасткото любомъдрие (6), което има за първооснова ноологичната реалност (несътворените енергии от 9-степенната Небесна йерархия) (7).

Мнозина автори приемат за автентичен известния надгробен надпис, който по синтетичен начин ни представя живота и делата на този велик българин: “Търново го роди, Атон го откърми, Киев го прие за пастир, а тук намери покой”. Запознатият добре с доктрината на Трети Рим ще разчете без особени усилия основните принципи и географското разпространение на *любомъдрието като сакрална философия на българите и като доктрина на Трети Рим*.

Обобщавайки казаното дотук, ще отбележим, че в Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак намират ярък израз метафизичните принципи на *исихасткото любомъдрие като сакрална философия* (8). Подобно на св. Василий Велики (съученик на бъдещия римски император Юлиан), любомъдрието е наречено “нашата философия”. Истината в православната философия на исихазма се проявява като битие и като мислене. Тя е дадена както в гносеологичен, така и в онтологичен план. Именно първооснова на исихасткото богословие е любомъдрието като сакрална философия на божествените образци (несътворените енергии). Ако философията се основава на трансцендентния принцип за любовта към Бога, то истинската философия следва да е любомъдрието, което обхваща в едно цяло Любовта, Мъдростта и Истината. В този смисъл любомъдрието е философия на Истината като битие и като мислене. Тук намират израз несътворените енергии (божествените образци) В историко-философски план, ангелите в исихазма съответстват на Платоновите (и неоплатоническите) ейдоси като несътворени форми на сътвореното битие. В исихастките традиции Григорий Цамблак отделя особено внимание на “планината на Ума”, олицетворяваща

божествения свърхразумен Логос-Слово, представен още в Евангелието на Йоан. Семиотичен израз на тази планина Тавор (където Христос се преобразява в Своето нетленно тяло като Божествена несътворена (умна) енергия (Логоса) – Ум на всички Божествени Умове) е св. Евтимий, който се изкачва на “планината на Ума”, следвайки исихастката сотериология като висша ценност на доктрината Трети Рим.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вж. Известия на регионален исторически музей Велико Търново. Търново – кръстопът на цивилизации, 2002, с. 331–338; **К. Мечев**. Григорий Цамблак. С., 1969; **К. Мечев**. Похвалното слово за Киприан от Григорий Цамблак. – Литературна мисъл, 1966, № 2.

2. **Toynbee, A.** A Study of History. Vol. 1-10. L., 1934–1954, p. 734.

3. **Дончева-Панайотова, Н.** Словото на Григорий Цамблак за митрополит Киприан. В. Търново, 1995.

4. Архимандрит Леонид. Надгробное слово Григория Цамблака российскому архиепископу Киприану. Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете (Чтения ИОДР), кн. I, 1872, с. 25–32.

5. **Русев, И., А. Давидов.** Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966; **В. Киселков.** Митрополит Григорий Цамблак. С., 1943.

6. **Holthausen, J.** Neues zur Erklärung des Nadgrobnoe slovo von Grigiriy Camblak auf den Moskauer Metropolit Kiprian. – Im: Sonderbruck aus Slavistischen Studien zum VI Internationalen Slavistenkongress in Prag, 1968, München, 1968; **Е. Данков.** Метафизика на исихастката християнска философия. Демократически преглед. Кн. 37, № 2, 1998/99, с. 502–511.

7. **Данков, Е.** Манастирът “Св. Троица” – център на исихастки екзистенциализъм. – Кула (Казанлък), 1998, № 1, с. 88–95.

8. **Данков, Е.** Търновският исихазъм и доктрината на Трети Рим в България и Русия. – Възраждане (Пловдив). Год. IV, май-юни, 2004, кн. 3 с. 1–15.